

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Egy 19. századi lelkeszválasztási vita társadalomtörténeti aspektusai

Bozó-Szűcs Diána

Témavezető

Dr. habil Pap József főiskolai tanár

Dr. habil. Szarka László egyetemi docens

**ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA**

**EGER
2020**

A dolgozat témája

A dolgozat témája Aszód mezőváros evangélikus gyülekezetének vitája. A másfél évtizedig zajló egyházi perek sorozatával járó viszály háttérben rejlő jelenségek feltárása sok lehetőséget tartogat számunkra. Egy léptékváltó vizsgálat megmutatja a felszín alatt zajló társadalmi folyamatokat. A közösség vitái, érdekellentétei akár az aktuális politikatörténeti jelenségek mindennapi emberek szintjén történő lecsapódásáról, a társadalmi és gazdasági folyamatok mikroszintű hatásairól is árulkodhatnak. Éppen ezért dolgozatom céljából a pest-pilis-solt vármegyei Aszódon élő evangélikusok 1847-1862 között zajló, a helyi lelkész, Mikulás Dániel Ede megválasztása és menesztése körül forgó vitájának mikroszintű elemzését tűztem ki. Ennek megvalósítását a helyi társadalom részletes bemutatása nélkül elképzelhetetlennek tartottam, ezért a modernizálódó társadalom háromtengelyű vizsgálata, a vagyon, a foglalkozásszerkezet és a presztízs kérdése mentén mutatom be a 19. századi mezőváros evangélikus közösségét, a vizsgálatot kiegészítem a nyelvi viszonyok ismertetésével. Ugyanis a háromnyelvű mezőváros evangélikusainak lelkészválasztással kapcsolatos vitáját nyelvi ellentétek is jellemezték. Éppen ezért fontos vizsgálati szempont az önmeghatározás, azon belül a nyelvi-nemzeti identitás kérdése, melynek bevonása nélkül nehezen lehetne értelmezni a közösség konfliktusainak gyökereit. Ezért az identitás fogalmi kérdéseinek körbejárása mellett a kulcsszereplők bemutatása során identitásuk meghatározására is kitérek. Ebben a kérdésben kiemelt szerepet kap Koren István helyi tanár életútja, mint esettanulmány. Koren István a vita során kevés megnyilvánulást tett ugyan a lelkészválasztással kapcsolatban, azonban végül az említett ügy kapcsán hagyta el a várost. Ennek háttérben pedig a szlovák nemzeti mozgalommal való szimpatizálása állt. Ám Koren István életútját, önmeghatározását, a szlávokhoz, szlovákokhoz és a magyar nyelvhez és államhoz való viszonyát különös érzékenységgel, a tónusok árnyalásával kell kezelnünk. A tanár önmeghatározásának, világnézetének összetettsége a szláv nyelvű aszódiai identitásának és vívódásainak ugyanúgy tükrözi, ahogy a korabeli többnyelvű Magyarország nem magyar anyanyelvű lakosainak érzéseiről is árulkodhat. Bemutatja számunkra, hogy az asszimiláció folyamata sokkal lassabb, bonyolultabb és összetettebb, mint amilyenek a makroszintű vizsgálatokon keresztül tűnhet.

Az aszódi vita vizsgálatához tehát több aspektus bevonására volt szükség. A helyben élő, a lelkesválasztásba belefolyó földesúri család, a Podmaniczkyak szerepe ugyanúgy nem elhanyagolható, mint az Evangélikus Egyház pozíciója és belső megosztottsága.

Az aszódi vitát tehát a maga komplexitásában kell vizsgálni. Az egyházi per iratain keresztül a korabeli helyi társadalom értékrendszerét is azonosíthatjuk. A társadalmi hierarchiában elfoglalt szerep, gazdasági és presztízs vagy foglalkozási alapon történő önbesorolás, esetleg a nyelvi, etnikai csoporthoz való tartozás okozott feszültséget a helyi társadalomban, és ha igen, ezek az ellentétek állhattak a vita háttérében? Hogyan viszonyult a lakosság a hatalomhoz, hogyan jelentek meg a helyi értelmiségiek és a földesúr a lakosság életében, és milyen szerepet játszottak a felvázolt vitában?

A dolgozat ezeket a felmerülő kérdéseket igyekszik kibontani, a mikrotörténetírás magyarországi és nemzetközi módszertani hagyományaihoz igazodva.

A kutatás módszerei

A dolgozat módszertanilag két külön részre osztható. A dolgozat első fele a helyi evangélikus társadalom bemutatásával foglalkozik. Ebben a tartalmi egységben egyaránt jelen vannak a kvalitatív és kvantitatív, valamint a makro- és mikroszintű vizsgálatok. A felhasznált források közül ki kell emelnem az evangélikus egyházi anyakönyveket, mivel az aszódi evangélikus gyülekezet egyházi anyakönyveiből egy összetett adatbázist építettem, mely komolyabb vizsgálatokra, makro- és mikroszintű elemzésekre ad lehetőséget. Az anyakönyveken alapuló Microsoft Access programban felépített adatbázis az anyakönyvekben megjelenő, a városhoz köthető személyek adatait tartalmazza 1800-1870 között. Ez 5047 személy adatait jelenti. Az adatbázis struktúrájának köszönhetően lehetőséget nyújt a statisztikai vizsgálatokra, és mikroszintű adatok kinyerésére, hiszen például egy-egy életpálya vagy egy-egy családtörténet lekövetésére is alkalmas. Az egyének összeköttetésben állnak egymással az adatbázisban családi viszonyaik, kapcsolataik szerint.. Az egyén olyan adatai, mint a születés és keresztelés, házasság, és halál mind-mind külön dátummal és helyszínnel szerepel az adatbázisban, így a szülők, keresztszülők, házastársak, esküvői tanúk lekövetése is megvalósítható, de vertikálisan is visszakövethetőek a kapcsolatok, így több generációból álló családfák kialakítása is lehetséges az adatbázis segítségével. Emellett az egyén foglalkozása, vallása is része a személyi adatlapjának.

Az anyakönyvek mellett országleírások, népszámlálások és összeírások felhasználásával, valamint az úrbéri iratanyagok feldolgozásával igyekszem bemutatni a város demográfiai, társadalmi viszonyait.

A dolgozat második felében a lelkeszválasztás körülményeit, az azzal kapcsolatos vitákat ismertetem. Ez a szakasz tehát nagyrészt kvalitatív forráselemzés, mely során az egyházi jogi periratokat, levelezéseket, a gyülekezet jegyzőkönyveit, valamint a korabeli sajtót is felhasználom. Különösen értékes anyag Koren István irathagyatéka, melynek feldolgozására a tanár életpályájának megírásához volt szükségem. A forrásfeltárás mellett a dolgozat egyes kérdéseivel kapcsolatos szakirodalom is segítségemre volt a dolgozat megírása során.

Eredmények

A város népessége 1785 és 1910 között 1890-1900 közötti népességszámról 3985-re nőtt. Az országleírások, népszámlálások anyakönyvekkel összevetett eredményei alapján főképpen a bevándorlás állt a népességnövekedés hátterében. A század első felében, főként a reformkorban kézművesek és kereskedők bevándorlása jellemezte az uradalmi központot, melynek lakosság száma a szabadságharctól az 1850-es évek második feléig stagnált, majd dinamikus növekedésnek indult. Míg a század első felének lassú, de biztos növekedése mögött a természetes szaporodás mellett a többségben evangélikus felső-magyarországi megyék városaiból történő bevándorlás állt, addig az 1860-as évektől beinduló újabb bevándorlás mögött már az iparosodás állt, a vasútfejlesztés és az új gyárak megjelenése vonzotta be az érkezőket, akiket már nem az észak-magyarországi városok bocsájtottak ki, és nagyrészt katolikus felekezetűek voltak. A birtokviszonyokat tekintve a reformkori Aszóddal kapcsolatban megállapíthattuk, hogy a népesség több, mint fele kevés földdel rendelkezett, vagy épp egyáltalán nem volt földje, hiszen a rendi jellegű összeírások zsellér kategóriája 1828-ban az összeírtak 62%-át, az úrbéri peres iratokban pedig 1842-ben körülbelül az 50%-át adták ki. A földdel rendelkező jobbágyság alig 5%-a volt egytelkes 1828-ban, , nagyrésztük, 73%-uk féltelkesnek számított a 20-as években, majd a birtokaprózódás hatására az 1840-es évek elejére 87%-ra nőtt a féltelkesek aránya,. Igaz, a teljes jobbágy családok száma kettővel nőtt ekkorra. Azonban a termőfölddel nem rendelkezőket rejtő zsellér kategória elrejtje a kereskedő- és kézművesréteget. Ők 1828-ban a lakosság 35%-át, majd 1842-re a 44%-át tették ki. A különböző foglalkozáscsoportok nyelvi karakterével kapcsolatban megállapítható, hogy a korai német nyelvű telepések nem foglalkoztak földműveléssel, ők kereskedők és kézművesek voltak. A szláv-szlovák nyelvű telepések földművesek voltak, azonban a bevándorló kézművesek között is előfordulnak, így az iparos rétegnek nem volt kizárólagos nyelvi profilja. A kézművességre váltó, mesterséget választó földművesek esete nagyon ritkán fedezhető fel az általam vizsgált időszakban. A társadalmi viszonyok vizsgálatánál a klasszikusnak nevezhető három tengely mentén vizsgáltam meg a helyi társadalmat, tehát a vagyoni és foglalkozáskategóriai megoszlás mellett a társadalmi presztízzsel is foglalkozik a dolgozat. Utóbbi leírását a keresztszülői és házassági kapcsolati hálókön, mint tudatos stratégiákon keresztül igyekeztem megvalósítani. A kapcsolati hálókkal foglalkozó vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a kézművesek és kereskedők, valamint a földművesek csoportja egymás irányába zárt csoportok voltak. Az elemzés során megvizsgáltam Aszódra vonatkoztatva Benda Gyula népszerű keresztszülőkkal kapcsolatos hipotézisét, mely alapján a komasági kapcsolat nem csak mellérendelő típusú lehet, hanem patrónus-kliens jellegű viszonyt

is felfedezhetünk a keresztszülői kapcsolatok jellegében. Az aszódi vizsgálat során bebizonyosodott, hogy a földművesek esetében léteznek kiemelten népszerű keresztszülők, akiknek magas lehetett a közösségben elfoglalt presztízszük. A kézművesek esetében azonban egyfajta vetésforgó jellegű rendszert lehetett felfedezni, mellyel minden bizonnyal a széles csoport közötti összetartást igyekeztek erősíteni. A házassági kapcsolatok vizsgálata során ismét kiderült, hogy az egyes foglalkozáscsoportok viszonylag zártak voltak társadalmilag. A kézműves-kereskedő, valamint a földműves családok között nem volt átjárás házasság szempontjából. A kisebb földdel rendelkező földművesek érintkeztek a szolgákkal, főleg, ha többedik házasságról volt szó. A kézműves családok házasságait tekintve három típusú stratégiát különböztettem meg.

A város belső viszonyainak vizsgálatához és értelmezéséhez tisztában kell lennünk a Podmaniczky család helyzetével. A protestáns szellemiségű birtokoscsalád egy kisebb evangélikus kulturális bázist, és egy virágzó kisvárost épített fel uradalmi központjában, fontos szereplője volt a térség életének. Podmaniczky család aszódi és Aszód környéki, valamint részben dél-Nógrád és Heves-megyei birtokokkal rendelkező, Fónagy Zoltán besorolása alapján nagy középbirtokosként definiálható család volt, akiknek uradalmi központja a nagybirtokosnak és mágnásnak nevezhető katolikus főúri Grassalkovich család által birtokolt területek között helyezkedett el. A Podmaniczky családban az volt a hagyomány, hogy a család vagyonát - osztatlan birtokait egyben irányítják. Ennek a hagyománynak a megszűnése vezetett végül a birtokaprózódáshoz, majd a birtokok „felszívódásához”. A dzsentrifikáció folyamata az 1870-es évekre bontakozott ki, de már az 1840-es években elindult, így végigkísérte az aszódi lelkészvita időszakát. Aszódon a Podmaniczky család két külön ága élt egy fedél alatt, és a Lajos valamint az Ármin által képviselt ág kapcsolata nem volt konfliktusmentes. Persze ez nem feltétlenül hatott ki a lelkésszel kapcsolatos vitára, azonban tény, hogy Podmaniczky Lajos és Podmaniczky Ármin a vitában elfoglalt szerepe és álláspontja különbözött. A Podmaniczky család és a város lakóinak a kapcsolata sem volt felhőtlen ebben az időszakban. Az úrbérrendezés kérdésében nem értettek egyet a curialis telkek kérdésében. A kézművesek már 1839-ben pert indítottak földjeik curialis földdé minősítése, és az ezzel kapcsolatos magas taksa ellen. A per végül az úrbéri egyezséggel ért véget 1858-ban, amikor megállapításra került, hogy földjeik nem úrbéres földek, ezért nem jár számukra kárpótlás. Néhány kézműves az úrbéri egyezés aláírása után perbe kezdett a földesurakkal, a szintén nem úrbéres földön élő zsellérekkel összefogva. Ez a helyzet minden bizonnyal erősítette a kézművesek és a földművesek közötti érdekellentétet. Ezek a konfliktusok jellemezték az aszódi társadalom

különböző csoportjait, érdekcsoportjait. Mindez kiegészült a nyelvi aspektussal. Ugyanis az 1830-as évek óta Aszódon élő Koren István levelezése és irathagyatéka alapján megállapítható a magyarsághoz kötődő Hungarus tudata folyamatosan kiegészült a szláv-szlovák önazonossággal. Kapcsolatban állt Lüdovít Štúr köreivel, sőt, az aszódi evangélikusok egy része is olvasta a mozgalom folyóiratát és rölapjait. A hogy a rövid ideig helyben tanító Jan Mastic is, akinek aszódi tartózkodása egy nyelvi-politikai botrányra ért véget. Mindez azért fontos számunkra, mert az 1847-es lelkészválasztás során ez az ügy is felmerült.

A konfliktussorozat kiváltó mozzanata ugyanis Mikulás Dániel Ede lelkésszé választása volt, melynek szabályosságát vonta kétségbe az aszódi evangélikusok egy része. így az egyházmegyéhez fordultak ügyükkel. Az eset tisztázása esperességi vizsgálat keretei között zajlott le, a vizsgálat során pedig kiderült, hogy az aszódi gyülekezet több szempontból törvénytelenül működik, és ezért Podmaniczky Lajos helyi felügyelőt hibáztatták, aki megtagadta például a presbitérium összehívását. A vizsgálat során kiderült, hogy a földesúr-felügyelő a korábban Aszódon tanító Jan Mastica, és egy pánszláv csoportra hivatkozva tagadta meg azt. Mikulás Dániel Ede lelkészi pozíciójának megtartása érdekében 1848-ban bevonta a Vallás és Közoktatási Minisztériumot, méghozzá a lelkészi tevékenységét megakadályozni kívánó pánszláv csoportra hivatkozva. Ennek eredményeképpen egy sajtóvita is kibontakozott. Végül egy újabb lelkészválasztás meghirdetése után a hívek újra, ezúttal törvényesen megválasztották Mikulás Dániel Edét lelkészüknek. Ám 1850-től újra előkerült a lelkész ügye, és az evangélikusok folyamatos panaszaikkal újabb egyházi jogi vizsgálatot indítottak. A vizsgálatok és a fellebbezések innentől kezdve folyamatosak voltak. Az egyházi bíráskodás minden szintjét megjárta a lelkész ügye. Azonban az 1850-es évektől megszűnt a pánszláv csoportra való hivatkozás, helyette Mikulás Dániel Ede a forradalom mellett álló, császárellenes aszódiakra hivatkozva próbálta megvédeni pozícióját. Végül 1862-ben egy kínos, házasságon kívüli kapcsolat leleplezésével sikerült immár véglegesen eltávolítani a lelkészt az egyházközség éléről.

A persorozat során két részre szakadt az aszódi evangélikus gyülekezet. Az egyik csoport főleg földművesekből állt, ők végig Mikulás Dániel Ede lelkésségét pártolták. Ebben a csoportban csak néhány kézművescsaládot találhattunk, ők pedig olyan kézművesek voltak, akik kapcsolataikat vizsgálva úgy tűnik, nem álltak szoros kapcsolatban a város kézművestársadalmával, nem ápoltak velük intenzív házassági és keresztszülői kapcsolatot. A Mikulás Dániel Ede lelkéssége ellen fellépő csoport pedig főként kézművesekből állt. A csoportok pozíciójára az is kihatott, hogy éppen milyen véleményen voltak a Podmaniczkyak.

A szabadságharc előtti és alatti időszakban Podmaniczky Lajos volt a gyülekezet felügyelője, ő pedig Mikulás Dániel Ede lelkészségét szeretne volna elérni. Később Podmaniczky Ármint választották meg felügyelővé, melyet Mikulás Dániel Ede nem volt hajlandó elfogadni és tudomásul venni. Végül Mikulás Dániel Ede lemondását akkor sikerült elérni, amikor a Podmaniczky családot képviselő családtag vele szemben foglalt állást.

Az aszódi lelkészválasztással kapcsolatos vita sok aspektusból állt. A nyelvi ellentéttel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a nyelvi kérdés Podmaniczky Lajos és a Mikulás Dániel Ede mellett korteskedő értelmiségiek érvelésében jelent meg, de a két csoportra szakadó gyülekezet megoszlására nem volt látványos hatással. Az ellentétek gyökere inkább a foglalkozásszerkezet alapján kirajzolódó, ehhez kapcsolódva a mentalitásuk és eltérő értékeik mentén kibontakozó csoportok különbözőségében rejlett. Ezeket az ellentéteket csak tovább mélyítette a lelkészhez kapcsolható konfliktus, hiszen Mikulás Dániel Ede láthatóan igyekezett kihasználni a nagypolitikában felfedezhető aktuális érveket, és a mikrotársadalomban található repedéseket is pozíciója megtartása érdekében.

A vizsgálatba bevont nyelvi aspektus az identitás kérdése mentén is igyekszik értelmezni az eseményeket, főleg a kulcsszereplők magatartását. Ez alapján a társadalomtudományi szakirodalomból átvettem az antropológiai vizsgálatok során használt kettős identitás modelljét, melyet Bindorffer Györgyihez köthetünk, valamint a szituatív identitás fogalmának történeti adaptálására teszek javaslatot. Eszerint feltételezem, hogy a multietnikus és többnyelvű Magyarországon létezhetett ez az identitástípus, melyet különböző élethelyzetek hívhattak elő többnyelvű közegben szocializálódott történelmi szereplők esetében. A szituatív identitás fogalmát a történeti közeg vizsgálata során némileg módosítottam..

Dolgozatom zárásaként e foglamak mentén igyekszem meghatározni a kulcsszereplők identitását. Koren István a Bindorffer Györgyi féle csoportosítás alapján kettős identitású, azon belül is életpályája végére mindneképpen konfliktusos kettős identitásként határozom meg a magyarság és szláv-szlovák önazonosság mentén kialakuló önmeghatározását. A szituatív identitás adaptálására pedig kiváló példának tartom Mikulás Dániel Ede önmeghatározását.

Publikációs jegyzék

Tanulmányok

Bozó-Szűcs Diána: A társadalmi felemelkedés lehetőségei egy mezővárosi latin iskolában 1830-62, Nyíregyháza, 2014 <http://mek.oszk.hu/12700/12746/12746.pdf>

Bozó-Szűcs Diána: Koren István identitása aszódi éveinek tükrében. in Szerk. Gyarmati Enikő: Phd hallgatók II. konferenciája, konferenciakötet, Eger, 2014. http://tortenelemphd.ektf.hu/kiadvanyok/DI_KM_IX.pdf

Bozó-Szűcs Diána: Kísérlet egy 19. századi mezőváros vonzáskörzetének megállapítására, in Szerk. Csiszár Imre: Tavaszi Szél Konferenciakötet 2014.

Bozó-Szűcs Diána: Egy háromnyelvű mezőváros konfliktusai- Mikulás Dániel Ede aszódi lelkészsége 1847-50. in. Bóna László; Hajdú Anikó (szerk.)Nemzet és kisebbség: Társadalomtörténeti változások a XIX-XX. században = Národ a menšina. Sociálnohistorické zmeny v XIX-XX. storočí. 342 p. Komárom: Téka, 2014.

Bozó-Szűcs Diána: Az aszódi evangélikusok keresztszülői kapcsolathálója a 19. században in Tavaszi szél konferenciakötet 2015,Líceum Kiadó, Eger és Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest 2015.

Bozó-Szűcs Diána: Az aszódi evangélikusok házassági kapcsolatai a 19.században in Studia Comitatus 2, A Ferenczy Múzeumi CentrumÉvkönyve 2015. Szentendre, 2016.

Bozó-Szűcs, Diána: Az aszódi evangélikus gyülekezet belső harcai 1850–1862 között
In: Pap, József; Tóth, Árpád; Valuch, Tibor (szerk.)
Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon
Budapest, Magyarország : Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 2016.

Bozó-Szűcs Diána: Útoky Edeho Dániela Mikulása na Petőfiho panslavistického učiteľa Istvána Koreňa
In: Zsilák, Mária; Szuda, Krisztína Eszter; Demmel, József (szerk.)
Konfesia a národ : Kontexty konfesionálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí
Vyskumny ústav Slovákov v Madarsku, Békéscsaba, Magyarország, 2017.

Konferenciaelőadások

Az aszódi latin iskola diákságának társadalomtörténeti elemzése - Fiatal bölcsészek a tudományért intézményközi konferencia, Szombathely, 2012.május.4

A társadalmi felemelkedés lehetőségei egy mezővárosi latin iskolában 1830-62 között. -Falak és választóvonalak a történelemben, Társadalomtudományi konferencia, Nyíregyháza, 2012.11. 29-30.

A Koren István vezette aszódi latin iskola- Újat Petőfiről, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság konferenciája, Gödöllő, 2013.11.16

Kísérlet egy 19. századi mezőváros vonzáskörzetének megállapítására- Tavaszi Szél Konferencia, Debrecen, 2014. 03.21

Egy háromnyelvű gyülekezet konfliktusai. Mikulás Dániel aszódilelkészisége- Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulásának konferenciája (TÉKA), Eger, 2014.03.14

A hagyatéki leltár mint társadalomtörténeti forrás- II. Kárpát-medencei Fiatal Magyar Történészek tábora, 2014.07.18

Az aszódi evangélikus gyülekezet belső harcai 1850-62 között- Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2014. évi konferenciája, Eger, 2014.8.29

Az aszódi evangélikusok keresztszülei kapcsolathálója, Tavaszi Szél konferencia, Eger, 2015.4.10

Petőfi „pánszláv” tanára- Mikulás Dániel Edetámadásai Koreň István ellen/„Panslávsky” učiteľ Petőfiho. Útoky Ede Daniela Mikuláša proti Štefanovi Koreňovi Etnokonfeszionalizmus az Alföldön, felekezeti identitás versus nemzeti identitás, MagyarországiSzlovákok Kutatóintézetének konferenciája, Budapest, 2016.11.11

Az aszódi evangélikusok házassági kapcsolatai a 19.század közepén, Stuia Comitatusia könyvbemutató és megyetörténeti konferencia, Budapest, 2016.11.29

Az aszódi evangélikus családok felépítése és változásai 1800-1870, Apák és fiúk, anyák és lányok. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a premodern családban (1500– 1918) konferencia, MTA BTK „Lendület”Családtörténeti Kutatócsoport szervezésében, Budapest, 2018.10.25-26